

М.П. Оспанбаева^{1*}, А.К. Рысбекова², Р.С. Кинжекова³, П.И. Исакова², Ж.Б. Бураева²

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, ҚР, Тараз қ.

²Қ.А. Ясауи ат. Халықаралық қазақ-түрік университеті, ҚР, Түркістан қ.

³Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, ҚР, Орал қ.

[*Omachabbat@mail.ru](mailto:Omachabbat@mail.ru)

ЕРЕКШЕ БІЛІМ ҚАЖЕТТІГІ БАР ОҚУШЫЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ ҮРДІСІНДЕ, ӘЛЕУМЕТТІК-КОГНИТИВТІ ДАҒДЫЛАРДЫҢ ДАМУЫН ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Берілген мақалада білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттігі бар (ЕББҚ) оқушыларға бағдарланған арнайы жағдайдың тиімділігін арттыру арқылы, олардың әлеуметтік-когнитивті дағдыларын дамыту үрдісі зерттелді. Қалыпты білім кеңістігіне ЕББҚ оқушылардың жылдам әрі оңтайлы қосылуларын қамтамасыз ететін психологиялық қолдау қызметіндегі әдістердің тиімділігі талданды.

Эксперименттік жұмыстар ауыл және қала мектептеріндегі психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің қазіргі жағдайларын салыстыра зерттеуге бағдарлана отырып, келесі мәселелердің анықталуына ықпал етті: білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушылардың оқу қиындықтарын еңсерудің психологиялық стратегияларын құру; олардың когнитивті дағдыларын дамыту үшін нейрпсихологиялық жаттығулар кешенін әзірлеу. Аталған мәселелер келесі іс-шаралар арқылы қамтамасыз етілді: ерекше білім беру қажеттігінің психологиялық себептері сараланады; ЕББҚ оқушылардың оқу жетістіктерінің индикаторлары құрастырылды; әлеуметтік-когнитивті дағдыларды дамытудың тиімді әдістері іріктелді.

Зерттеу жұмыстарына ЕББҚ оқушылардың ұстаздары және ата-аналары да тартылды. Педагогикалық ұжым мүшелерін «кәсіби күй» синдромынан сақтандыру мақсатында, оларды кәсіби-психологиялық қолдау тренингтері жүргізілді. ЕББҚ оқушылардың отбасында еркін дамып, ортада тиімді әлеуметтенуі және мектепте табысты оқулары үшін, ата-аналарды тағаттылыққа баулуға бағдарланған заманауи-психологиялық стратегиялар кешені әзірленіп, ұсынылды.

Жамбыл облысы аудандары және Тараз қаласының білім беру ұйымдарында жүргізілген эксперименттік жұмыстар нәтижесінде, ЕББҚ оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі инновациялармен толықтырылып, олардың нәтижеге бағдарлана, жаңаша жұмыс істеулеріне мүмкіндік аясын кеңейтті. «Әр оқушы – жеке назарда» концепциясы шеңберінде, мектептердегі білім беру ортасы әр баланың даралық ерекшелігін қабылдап, құрметпен қарау және мамандандырылған қатынас негізінде, олардың оқу үлгерімдерінің жақсаруына қол жеткізді. Зерттеу нәтижелері инклюзивті білім берудің психологиялық мәселелерін шешу үрдісін оңтайландыра отырып, мектептердің оқу-тәрбие кеңістіктерінің когнитивті әлеуетін арттыруға оң әсер етті.

Түйінді сөздер: ерекше білім қажеттігі бар оқушы, психологиялық сүйемелдеу, когнитивті дағдылар, оқу қиындықтарын еңсеру, нейрпсихологиялық жаттығулар, психологиялық стратегиялар.

М.П. Оспанбаева^{1*}, А.К. Рысбекова², Р.С. Кинжекова³, П.И. Исакова², Ж.Б. Бураева²

¹Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, РК, г.Тараз

²Международный казахско-турецкий университет им. Х.Яссави, РК, г.Туркистан

³Западно-казахстанский инновационно-технологический университет, РК, г.Уральск

[*Omachabbat@mail.ru](mailto:Omachabbat@mail.ru)

ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-КОГНИТИВНЫХ НАВЫКОВ В ПРОЦЕССЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация

В данной статье рассмотрена тенденция развития социально-когнитивных навыков в организациях образования, за счет повышения эффективности специальных условий, направленных на учащихся с особыми образовательными потребностями (ООП). Проанализирована эффективность методов психологического сопровождения, обеспечивающих оптимальную интеграцию учащихся в нормативное образовательное пространство.

Экспериментальная работа, ориентированная на сравнение современного состояния службы психолого-педагогической поддержки в сельской и городской школах, способствовала изучению следующих вопросов: создание психологических стратегий в организациях образования, для преодоления трудностей в обучении учащихся с ООП; разработка комплекса нейропсихологических тренингов, для развития когнитивных навыков. Решение данных задач были осуществлены с помощью следующих мер: дифференцированы психологические причины особых образовательных потребностей; разработаны индикаторы учебных достижений учащихся с ООП; подобраны эффективные методы развития социально-когнитивных навыков.

К исследованию также были привлечены педагоги и родители учащихся с ООП. В целях профилактики членов педагогического коллектива от синдрома «профессионального выгорания» были проведены тренинги психологической поддержки. Разработан и представлен комплекс современных психологических стратегий, направленных на укрепление толерантности родителей, для успешного обучения, свободного развития и эффективной социализации учащихся с ООП.

В результате экспериментальных работ, проведенных в сельских школах Жамбылской области и организациях образования г. Тараз, службы по психолого-педагогическому сопровождению учащихся с ООП были обеспечены инновационными методиками, что позволило им построить свою деятельность по-новому – ориентироваться на результат. В рамках концепции «каждому ученику – пристальное внимание», в образовательных пространствах средних школ, удалось добиться повышения успеваемости учеников, на основе принятия личностных особенностей каждого ребенка, уважительного отношения и квалифицированной помощи. Результаты исследования положительно повлияли на развитие когнитивного потенциала образовательных пространств школ, оптимизировав процесс решения психологических проблем инклюзивного образования

Ключевые слова: обучающиеся с особыми образовательными потребностями, психологическое сопровождение, когнитивные навыки, преодоление трудностей обучения, нейропсихологические тренинги, психологические стратегии.

М.Р. Ospanbayeva^{1}, А.К. Rysbekova², R.S. Kinzhekova³, P.I. Iskakova², Zh.B. Burayeva²*

¹M.H. Dulati Taraz State University, Republic of Kazakhstan, Taraz city

²International Kazakh-Turkish University named after H.Yasavi, Turkestan city

³West Kazakhstan University of Innovation and Technology, Uralsk city

**Omachabbat@mail.ru*

**STUDY OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND COGNITIVE SKILLS IN THE
PROCESS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF STUDENTS WITH SPECIAL
EDUCATIONAL NEEDS**

Abstract

This article discusses the trend of developing socio-cognitive skills in educational organizations, by increasing the effectiveness of special conditions aimed at students with special educational needs (SEN). The effectiveness of methods of psychological support that ensure the optimal integration of students into the normative educational space is analyzed.

Experimental work, focused on comparing the current state of the psychological and pedagogical support service in rural and urban schools, contributed to the study of the following issues: the creation of psychological strategies in educational organizations to overcome difficulties in teaching students with SEN; development of a set of neuropsychological trainings for the development of cognitive skills. The solution of these problems was carried out with the help of the following measures: differentiated the psychological causes of special educational needs; indicators of educational achievements of students with SEN have been developed; Effective methods for the development of social and cognitive skills have been selected.

Teachers and parents of students with SEN were also involved in the study. In order to prevent members of the teaching staff from the syndrome of "professional burnout", psychological support trainings were conducted. A set of modern psychological strategies aimed at strengthening the tolerance of parents for successful learning, free development and effective socialization of students with SEN has been developed and presented.

As a result of experimental work carried out in rural schools of the Zhambyl region and educational organizations in Taraz, the services for psychological and pedagogical support of students with SEN were provided with innovative methods, which allowed them to build their activities in a new way - focus on the result. Within the framework of the concept of "close attention to each student", in the educational spaces of secondary schools, it was possible to achieve an increase in the academic performance of students, based on the acceptance of the personal characteristics of each child, respectful attitude and qualified assistance. The results of the study had a positive impact on the development of the cognitive potential of educational spaces in schools, optimizing the process of solving psychological problems of inclusive education.

Key words: *Students with special educational needs, psychological support, cognitive skills, overcoming learning difficulties, neuropsychological training, psychological strategies.*

КІРІСПЕ. Қазіргі Қазақстан жағдайында «ұлттың жаңа болмысын қалыптастыру» идеясы өзекті болып табылады. Осы үрдіс аясында инклюзивті білім беруді жандандыру және психологиялық қызметті жаңғырту маңызы зор. Өйткені қазіргі оқушылар жаңаны тез қабылдайтын зеректігімен және айтпағынды емеурініңнен ұғатын сезімталдығымен айрықшаланады. Мұндай қарқынды даму ортасына ЕББҚ оқушыларды табысты ендіру психологиялық сүйемелдеу үрдісінің толыққанды қызмет атқаруын талап етеді. Сондықтан, білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі жаңа буын балаларының әлеуметтік-когнитивтік сұраныстарына сай бола отырып, ұлт сапасын арттыруға бағдарланған стратегиялық мақсатты негізге алуы тиіс.

Заманауи білім беру парадигмасы оқытудың негізгі міндеттерінің бірі ретінде, мектеп оқушыларының әлеуметтік-когнитивтік дағдыларын жетілдіру және оларды нақты өмір жағдайына бейімдеу үрдісіне бағдарланады. Осы ретте ЕББҚ оқушыларды қалыпты білім беру кеңістігіне ендіруді барынша қамту және психологиялық-педагогикалық қолдау – инклюзивті мектептердің басты талабы. ЕББҚ оқушылардың жеке білім беру траекториясы қазіргі мектептердің басым көпшілігінде формальды түрде анықталады, сондықтан оның нәтижелілігі де кемшін. 2022-жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау қағидалары» бекітті [1].

Аталған ереже негізінде жүзеге асырылатын психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің әлсіздігі бірнеше факторларға байланысты: біріншіден, білім беру ұйымдарының «жайлы орта» қатынасына негізделместен, әлі күнге дейін «кедергісіз кеңістік» және «қауіпсіз орта» қағидалары бойынша жұмыс жасаулары; екіншіден, оқу-

тәрбие кеңістігінің ЕББҚ оқушылардың когнитивтік қажеттіліктеріне сәйкессіздігі; үшіншіден, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі әлеуетінің жеткілікті мамандандырылмауы және төртіншіден, ата-аналар тарапынан балалардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыру сұраныстары мен талаптарының төмендігі. Аталған мәселелердің шешімін табу мақсатында, зерттеу стратегиясы анықталды: білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің іс-әрекет аясын мониторингтеу. Инклюзивті орта педагогтары мен психологтарының сүйемелдеу бағыттары келесі іс-шаралар арқылы айқындалды: ЕББҚ оқушының оқу қиындықтарын еңсеру үрдісін зерделеу және олардың ортамен өзара әрекеттесуін үйлестіру жұмыстарын бақылау.

Қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін, ЕББҚ оқушылардың ерекше білім қажеттіліктерінің психологиялық себептерін зерттеу жоспарланды. Ол үшін И.Елисева мен А.Ерсаринаның психологиялық-педагогикалық диагностиканы жүргізу кезінде басымдық берілуі тиіс деп тұжырымдаған тетіктері басшылыққа алынды: оқу әрекетінің мотивациясы, өзін-өзі ұйымдастыруы, іс-әрекеттерін жоспарлауы, мұғалімнің ауызша нұсқауын орындауы және ережелерге бағынуының қалыптасу дәрежесі; жұмыс қабілеттілігі; белсенділік қарқыны; сондай-ақ, оқу жұмысының қандай формалары ЕББҚ оқушыларға оқу материалын жақсы түсінуге көмектесетінін анықтау [2].

Білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушылардың әлеуметтік-когнитивті дамуы олардың нәтижелі оқуының алғышарты болып табылады. Сондықтан, баланың даму әлеуеті есепке алына отырып, жеке білім беру траекториясы құрылады. Бұл іс-шара педагог-психологтың сынып жетекшісімен, пән мұғалімдерімен, арнайы мамандармен және әлеуметтік педагогпен бірлескен әрекеті негізінде атқарылады. Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі нақты шешімдерге бағдарланған әдістемелер мен заманауи стратегиялармен қамтамасыз етіліп, жүйелі және үздіксіз кәсіби қызмет көрсетілген жағдайда, ЕББҚ оқушылардың оқу нәтижелері тұрақтанып, бала біртіндеп қалыпты үрдіске қосыла бастайды. Осылайша ЕББҚ оқушыларды психологиялық сүйемелдеу үрдісі білім беру іс-әрекетінің психологиялық компонентін күшейтіп, қолдау қызметінің мазмұнын жаңа дәуірге сай инновациялармен толықтыру арқылы, балалардың ортаға жылдам бейімделіп, қатарға тез қосылуын қамтамасыз етеді.

ЗЕРТТЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ. Психологиялық-педагогикалық қолдау – білім алушылардың өзекті мәселелерін шешу мүмкіндігін қамтамасыз ететін шарттарды құруға бағыттала отырып ұйымдастырылатын іс-әрекет. Оның басты қағидалары тұлғаға дер кезінде көмек көрсетумен қатар, ЕББҚ оқушының осы үдерістің қиыншылықтарын өздігінен жеңіп шығуына ықпал ету және тұлғалық қалыптасуына жауапкершілікпен қарауға баулу. Бұл туралы В.М. Толстошеина білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушыларды психологиялық сүйемелдеу үрдісі баланың жеке басының еркіндігі мен жауапкершілігін сақтай отырып, оның оң дамуына жағдай жасау мақсатында, білім беру процесіне қатысушылардың барлығының іс-әрекеттерінің бірлігі ретінде қарастырылатындығын атап көрсетті [3].

Зертеушілер Е.И. Гайдарова, Е.В. Кузьмичева ЕББҚ оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің негізгі мақсаты «баланы оқытуға бейімдеуден бұрын, дамудың жаңа әлеуметтік жағдайына сәтті енуін қамтамасыз ету» деп анықтады [4, – 114 б.].

Инклюзивті білім беру жағдайында, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін ұйымдастыру мазмұнына байланысты, зерттеушілер пікірлері әрқилы. Мәселен, Е.В. Горшкова білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді төрт бағыт бойынша жүргізу керектігін ұсынады: бірінші бағытты бейімделу кезеңі деп атап, баламен және оның отбасы мүшелерімен жүргізілетін жұмыстарға басымдық береді; екінші бағытты оқушының қарым-қатынасын реттеу үрдісіне жұмылдыру деп анықтайды; үшінші бағытты оқыту үрдісіне бағдарлану кезеңі ретінде атайды; төртінші бағыт педагогикалық ұжыммен жұмысты қамтуы тиістігін көрсетеді [5].

Н.В. Басалаева, Т.В. Казакова, Ж.А. Левшунова еңбектерінде психологиялық сүйемелдеу жүйесіндегі ең маңызды нәрсе ЕББҚ оқушылардың «оқу мотивациясын дамыту, білімді игеруге ұмтылысын арттыру және оқу жетістіктерін қамтамасыз етуге бағытталу; ал басқа нәтижелер осы міндетпен қатар жүреді және негізгі мақсат – баланың сапалы білім алуына қол жеткізу басымдығы», – деп анықтайды [6, – 57 б.].

Білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі қызметтеріне Л.П. Феталиева, Э.А. Абдулатипова сынды зерттеушілер ақпараттық, бағыттаушы және дамытушы функцияларды жатқызады. Психологиялық сүйемелдеудің басты қағидаларының бірі ретінде «өзара диалогтық іс-қимыл және алқалылық» ұстанымын бөліп көрсете отырып, бұл осы үрдіске қатысатын мамандардың құндылықтардың бірыңғай жүйесі шеңберінде, өзара сыйластық негізіндегі бірлескен іс-әрекеттерін айқындайтынын тұжырымдайды. Авторлардың пікірінше, ЕББҚ оқушылардың «сынып ұжымындағы психологиялық мәртебесін және жеке басындағы өзгерістерді жүйелі түрде қадағалап отыру» қажет [7, – 251 б.].

Жоғарыда келтірілген мысалдар және жалпы тәжірибе негізінде, ЕББҚ оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі талапқа сай ұйымдастырылған жағдайда келесі жетістіктердің қолжетімді болатыны тұжырымдалады:

– біріншіден, ЕББҚ оқушының әлеуметтік-когнитивті дамуы нәтижесінде оқу қиындықтары еңсеріледі, ортамен өзара әрекеттесуі жақсарады және мінез-құлқындағы мәселелер реттеледі;

– екіншіден, ЕББҚ оқушының жеке білім траекториясын құру үрдісі оның әлеуетіне негізделіп жүзеге асырылатын болады.

Зерттеуді жүзеге асыру барысында қолданылған негізгі әдістердің бірі – нейрпсихологиялық сынақтар. ЕББҚ балаларлардың оқу қиындықтары көп жағдайда зейін тапшылығының салдары болып табылады. Сондықтан, гипербелсенді оқушылардың оқу қиындықтарын еңсеру үшін жазу, оқу және санау сынды негізгі оқу дағдыларын меңгере алмау себептері анықталады. Ол үшін ЕББҚ оқушылардың тиімді мнемоникалық стратегияларды қолдану, сөздердің дерексіз анықтамаларын беру, тілдік метафораларды талдау қабілеттерін қадағалап, балалардың ауызша және жазбаша әңгімелерінде кейіпкерлердің ойлары мен сезімдерін сипаттауларына көңіл бөлген жөн. Сондай-ақ, математикалық есептерді бірнеше амалдармен шеше білу, әртүрлі өлшем бірліктерін қолдану және оларды кері есептеу іскерлігі қалыптасуы қажет. Оқу әрекеті ЕББҚ оқушылардың когнитивтік іс-әрекетімен қатар, олардың айналасындағылармен қарым-қатынасын және өзіндік бағасының сипатын да өзгертетіндіктен, зерттеу барысы әлеуметтік-когнитивті сфераны дамытуға бағдарланды.

Нейрпсихологиялық диагностика – жоғары психикалық функция ерекшеліктері мен мидың морфофункционалды күйінің байланысын орнату мақсатында, арнайы сынақтар жиынтығын қолдана отырып, жүргізілетін зерттеу [8].

Диагностика негізінде А.В. Семеновичтің «алмастырушы онтогенез» әдістемесіне [9], сондай-ақ когнитивтік функцияларды, оларға кіретін компоненттерді дамытуға және реттеуге бағытталған Т.А. Фотекова, А.В. Цветков, О.К. Обидина әдістемелеріне негізделген жеке нейрпсихологиялық бағдарламаларды қолдану қарастырылды [10-12].

Дамыту жұмыстары аптасына 3 реттен, бір тоқсан бойында жүргізілді. Сеанстардың ұзақтығы ЕББҚ оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес 20-40 минут аралығын құрады. Нейрпсихологиялық бағдарламалар мазмұны сенсомоторлы түзетуді, когнитивті дамытуды және психоэмоционалды реттеуді қамтыды. Нәтижелерді бақылау бастапқы және қорытынды диагностикалау арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеу барысында нейрпсихологиялық сынақтардың когнитивті дамудың келесі индикаторларының артуына ықпал ететіні анықталды:

- ✓ ЕББҚ оқушылардың өзін-өзі бақылау деңгейі жоғарылайды;
- ✓ зейінділік көлемі ұлғаяды және назарды шоғырландыруы, тұрақтандыруы жоғарылайды;

- ✓ ерікті есте сақтау деңгейі артады;
- ✓ дерексіз ойлау, жалпылау және санаттау сынды интеллектуалды қабілеттер дамиды;
- ✓ оқу іс-әрекетіне қызығушылық, табандылық, тәуелсіздік, дербестік таныла бастайды;
- ✓ тапсырмаларды орындау бұрынғыдай қиындық тудырмайтын болады;
- ✓ жазу жұмыстарындағы қателіктер саны едәуір азаяды;
- ✓ жасырын және бейнелі мағынаны түсіну қабілеті жақсарады.

ЕББҚ оқушылар арасында психикалық дамудың кешеуілдеу жағдайлары жиі кездеседі; ол көп ретте зейінсіздік салдары болып табылады. Сонымен қатар мұндай балаларда мазасыздық, қобалжу, әрекеттердің импульсивтігі, қызбалылық сынды мінез көріністері жиі кездеседі. Бұлардың барлығы ЕББҚ оқушылардың ортамен өзара әрекеттесуіне кедергі келтіреді. Зерттеу барысында білім беру ұйымдарының психологиялық-педагогикалық қолдау қызметтерімен бірлесе отырып, мұндай балалардың психофизиологиялық табиғаты, ерекшеліктерінің сипаты және қызығушылықтарының аясы анықталып, оларды жақсартудың психологиялық модельдері ұсынылды.

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАЛДАУ. Зерттеудің практикалық аспектілері екі бағытта жүзеге асырылды: психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі және ЕББҚ оқушылардың даму әлеуеті. Білім беру ұйымдарындағы ЕББҚ оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің қазіргі жағдайын мониторингілеу Тараз қаласының Ш.Смаханұлы атындағы №44 мектебі (шартты түрде ЭА-1) және Жуалы ауданының Түктібай ауылындағы М.Әуезов атындағы орта мектепте (шартты түрде ЭА-2) жүргізілді.

Эксперимент алаңдарында зерттеуге тартылған мамандардың саны:

- ✓ ЭА-1: 22
- ✓ ЭА-2: 18

Инклюзивті білім беру үрдісінің оқу-тәрбие кеңістігіне және әдістемелік ахуалына сараптама жасалды:

- 1) ЕББҚ оқушылар туралы мәліметтерді жинау, тіркеу және өңдеу тетіктері сараланды;
- 2) психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының құзыреттіліктерінің шеңбері зерделенді.

Бақылау, мониторинг және құжаттарды талдау әдістерінің көмегімен келесі мәселелер анықталды: инклюзивті, яғни шеттетпейтін білім беру идеяларының жүзеге асырылу сапасы және мамандардың арнайы кәсіби құзыреттіліктерінің дәрежесі. Ямбург-Забрамная әдістемесінің негізінде 13 шкала бойынша жасалған сараптама нәтижесі 1-кестеде бейнеленді.

1-кесте: Эксперимент алаңдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің сапасы

№	Бағалау шкалалары	ЭА-1	ЭА-2	Орташа мән
1	Мамандардың психологиялық-педагогикалық бақылау жүргізу іскерлігі	2,8	2,6	2,7
2	Мамандардың ЕББҚ оқушыларды бақылау барысында, олардың даму ерекшеліктеріне байланысты әр түрлі қиындықтарды анықтау қабілеті	2,6	2,6	2,6
3	Психологиялық тәсілдермен балаға жеке көмек көрсету қабілеттігі	2,7	2,7	2,7
4	Психологиялық-педагогикалық консилиум жұмысы аясында басқа мамандармен өзара әрекеттесуге дайын болуы	2,8	2,7	2,75

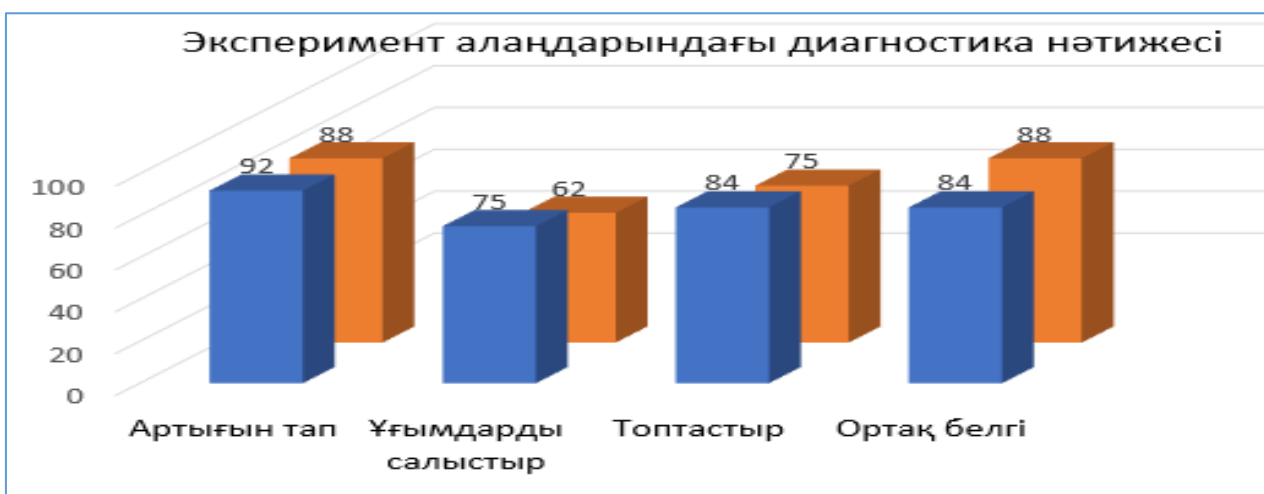
5	Балаларды шынайы оқу мүмкіндіктеріне, тәртіп ерекшеліктеріне, психикалық және денсаулығының жағдайына тәуелсіз қабылдай алу дәрежесі	2,9	3,0	2,95
6	Дарынды, қалыпты, дамуында ерекшеліктері бар кез-келген балаға көмек көрсетуге дайын болу сынды кәсіби ұстанымдарының дәрежесі	2,9	3,0	2,95
7	Педагогтардың психологиялық сүйемелдеу қызметі мамандарының құжаттарын түсіне білу деңгейі	2,6	2,5	2,55
8	Сынып жетекшілерінің басқа мамандармен бірлестікте ЕББҚ оқушыны дамытудың жеке бағдарламасын жасау іскерлігі	2,5	2,5	2,5
9	Психологтардың түзете-дамыту жұмысының арнайы әдістерін меңгеруі	2,6	2,5	2,55
10	Психологтардың баланың даму динамикасын қадағалау іскерлігі	2,7	2,7	2,7
11	Педагогтардың балалар ұжымында қабылданбай жүргендерді қорғай алу біліктілігі	2,6	2,8	2,7
12	Сынып жетекшілерінің ұжымда балалар арасындағы қарым-қатынасты реттеу қабілеті	2,6	2,8	2,7
13	Сынып жетекшілерінің бала дамуы мен оны оқыту үрдісінде туындайтын қиындықтарды шешуде ата-анамен өзара әрекеттесе алу іскерлігі	2,6	2,6	2,6
Қорытынды		2,68	2,69	2,685

Зерттеу нәтижесін өңдеу үрдісінде ауыл мектебі мен қала мектебі арасындағы айырмашылық 0,01-ді көрсетті. 3 баллдық жүйеде (1-ең төмен, 3-ең жоғары) бағаланған шкалалар аясындағы айырмашылықтар келесі мазмұнда айқындалды:

- ✓ ЭА-1 басымдықтары – мамандардың бақылау іскерлігі (1), консилиум аясындағы өзара әрекеттестік (4), құжаттарды түсіне білу (7), түзете-дамыту жұмысының әдістерін меңгеру (9);
- ✓ ЭА-2 басымдықтары – ЕББҚ оқушыларды қабылдау (5), оларға көмек көрсетуге даярлық (6), шеттетілген балаларды қорғай алу (11), ұжымдағы қарым-қатынасты реттеу (12);
- ✓ тең көрсеткіштер – қиындықтарды анықтау (2), жеке көмек көрсету (3), даму динамикасын қадағалау (10), ата-анамен өзара әрекеттестік (13);
- ✓ ең жоғары бағаланған шкалалар (2,95) – ЕББҚ оқушыларды қабылдау (5), оларға көмек көрсетуге даярлық (6);
- ✓ ең төмен бағаланған шкала (2,5) – сынып жетекшілерінің басқа мамандармен бірлестікте ЕББҚ оқушыны дамытудың жеке бағдарламасын жасауы (8).

Зерттеу нәтижелері білім беру ұйымдарындағы ЕББҚ оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінде мамандардың өзара іс-қимылын арттыру және жеке білім траекториясын жасауды жетілдіру қажеттігін анықтады.

Эксперимент жұмыстары ЕББҚ оқушылардың элеуметтік-когнитивті даму деңгейлерін зерттеуге ұласты. Эксперимент алаңдарындағы сыналушылар саны: ЭА-1: 12; ЭА-2: 8. Нейропсихологиялық тексерулер А.В. Семеновичтің «алмастырушы онтогенез» әдістемесінің көмегімен жүргізілді. Сыналушылардың когнитивті даму деңгейі жас ерекшеліктеріне орай, логикалық тапсырмалар арқылы тексерілді. «Артығын тап», «Ұғымдарды салыстыру», «Топтастыру», «Ортақ белгілер» әдістемелері оқу жетістіктеріне қажетті интеллектуалдық қызметтерді анықтауға бағдарланған. ЕББҚ оқушылардың нейропсихологиялық диагносика нәтижесі 1-суретте бейнеленді: ЭА-1 (көк), ЭА-2 (сары).

1-сурет: ЕББҚ оқушыларды нейропсихологиялық тексеру көрсеткіші (% есебімен)

Эксперимент алаңдарындағы ЕББҚ оқушылардың когнитивті дамуын жетілдіру үшін оқу жетістіктерінің индикаторларын құрастыру қарастырылды. Индикаторлар – ерекше білім қажеттіліктерін азайтып, бұл факторды біртіндеп қалыпты жағдайға айналдыруға байланысты тәуекелдерді іске қосу үрдісінің алғышарты. ЕБҚ оқушылардың жетістіктерінің индикаторларын құру үрдісінде, нәтижелерді анықтап-тіркеу әдістері мен өлшеу жиілігі қоса қамтылды. Зерттеу үрдісінде сыналушылардың когнитивті даму индикаторлары анықталды: зейінділігі және назарды шоғырландыру тұрақтылығы, ерікті есте сақтау деңгейі, жалпылау және салыстыру, жасырын және бейнелі мағынаны түсіну қабілеттері. Аталған индикаторлар жазу қателерінің азаюы, тапсырмаларды орындау қиындықтарының бәсеңдеуі, оқу іс-әрекетінде дербестіктің пайда болу өзгерістеріне әкеледі. Оқу қиындықтарын еңсерудің психологиялық-педагогикалық стратегияларын құру үшін, ЕББҚ оқушылардың қабылдау ерекшеліктері, ойлау операциялары, зейіннің тұрақтылығы, есте сақтау және қайта жаңғырту сынды психикалық процесстерінің даму деңгейлерін арттыру нейропсихологиялық жаттығулар арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеудің келесі кезеңінде ЕББҚ оқушылардың ортамен өзара әрекеттесуін жақсартудың психологиялық аспектілері қарастырылды. Білім беру ұйымдарында «Фигура және фон» концепциясын басшылыққа ала отырып, гештальт-терапия негізінде ЕББҚ оқушы мен оның сыныптастарына бағдарланған жеке және топтық тренингтер сериясы дайындалып, жүргізілді. Нәтижелер «ортамен әрекеттестіктің» артуына бағдарлана отырып, ЕББҚ оқушылардың мінез-құлқындағы мәселелерді реттеуді көздеді. Ребефингтік тәсілдер және медитативті техникалар арқылы, балалардың жүйке жүйесін тыныштандыру – психиканы тұрақтандыруға ықпал ететін тренингтерді жүйелі түрде, күнделікті, үздіксіз жүргізу және оған аффирмациялар мен визуализацияны қосу нәтижеліліктің анағұрлым артуына ықпал етті. Мектеп психологтарының көмегімен 6 апта көлемінде жүргізілген психокоррекциялық сеанстардан кейін, ЕББҚ балалардың жағдайын қорытынды бақылау ұйымдастырылды. «Түйінді шеш», «Бақташы», «Жоқ әріпті жаз», «Равен-Айзенк әдістемесі» сынды тәсілдердің көмегімен жүргізілген эксперименттен кейінгі тексеру қорытындысы едәуір ілгерілеуді көрсетті (2-кесте).

2-кесте: Экспериментке дейінгі (Э.Д.) және эксперименттен кейінгі (Э.К.) когнитивті даму нәтижелері

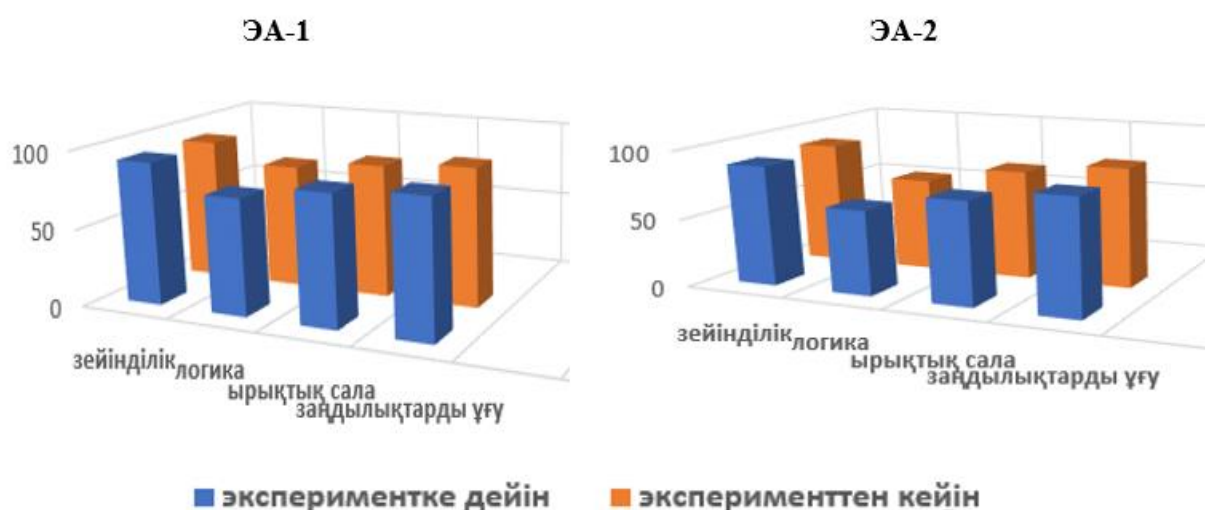
Эксперимент алаңдары	Бақылау әдістері							
	зейінділік		логика		ырықтық сала		заңдылықты ұғу	
	Э.Д.	Э.К.	Э.Д.	Э.К.	Э.Д.	Э.К.	Э.Д.	Э.К.
ЭА-1	92	92	75	80	84	86	88	90
ЭА-2	88	90	62	68	75	80	84	88

Білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушылардың оқу ресурстары, олардың отбасыларын және ұстаздарды кәсіби-психологиялық қолдау арқылы қамтамасыз етіледі. Зерттеу эксперимент алаңдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының инклюзивті білім беру құзыреттілігін арттыру және жалпы білім беретін ұйымдарға қосылған ЕББҚ оқушыларды мектеп кеңістігіне оңтайлы бейімдеу, оларға қатысты қамқорлық-сақтық тәртібін сақтау, инклюзивті білім берудің құндылық бағдарына қатысты мәселелерді қамтыды. Оқушының отбасымен кеңесу нәтижесінде ЕББҚ балаларға оң әсер етудің тиімді психологиялық стратегиялары құрылды: ЕББҚ оқушы мен оның сыныптастарына бағдарланған жеке және топтық тренингтер сериясы әзірленіп, бір тоқсан бойына аптасына 3 реттен жүргізіліп отырды. Ортамен әрекеттестікті нығайту әлеуметтенудің мызғымас алғышарты болып табылады.

Зерттеу барысында жүзеге асырылған іс-шаралардың бір парасы – ЕББҚ оқушылардың ата-аналарын психологиялық қолдау және ұстаздарды «кәсіби күй» жағдайынан сақтандыру. Ол үшін ақпараттық семинарлар, іскерлік ойындары, тренингтер ұйымдастырылып, өткізілді.

ЕББҚ оқушыларды психологиялық сүйемелдеу үрдісінде, әлеуметтік-когнитивті дағдылардың даму динамикасын зерттеудің салыстырмалы нәтижесі ЭА-1 эксперименталды алаңындағы басымдықты көрсетті. Мәселен, эксперименттен кейінгі нәтиже бойынша зейінділік деңгейі 2%-ға, логикалық даму 12%-ға, ырықтық саланың 6%-ға, заңдылықтарды ұғыну деңгейінің 2%-ға артық екені белгілі болды. Эксперимент алаңдарындағы зерттеу кезеңдері 2-суретте көрнекі түрде бейнеленді.

ЕББҚ оқушылардың когнитивті даму динамикасы

Зерттеу қорытындысы білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушыларды психологиялық сүйемелдеу үрдісінде, әлеуметтік-когнитивті дағдылардың дамуын үш бағытта жүзеге асыру тиімділігін ұсынады: оқу қиындықтарын еңсерудің нейропсихологиялық стратегиялары, ортамен өзара әрекеттесуді жақсартудың мінез-құлықтық тренингтері, жеке бас мәселелерін реттеудің ауто тренингтері. ЕББҚ оқушылардың әлеуметтік-когнитивті дамуы олардың табысты әлеуметтенуі және нәтижелі оқуы үшін маңызды алғышарттар болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ. Білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушыларды психологиялық сүйемелдеу үрдісіне мониторинг жасау барысында ауыл мектебі мен қала мектебінің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің арасында айтарлықтай айырмашылықтың жоқ екені анықталды. Дегенмен, мәселені тереңдеп зерттей бастағанда

ұйымдастыру-әдістемелік және психологиялық-педагогикалық қатынас тұрғысынан өзгешеліктер бар екені белгілі болды. Мәселен, ЕББҚ оқушылардың психикалық және денсаулық жағдайы, оқу мүмкіндіктері мен тәртіп ерекшеліктеріне қарамастан, басқа балалармен бірдей қабылдау, сондай-ақ оларға көмек көрсетуге дайын болу, қорғау, өзара қарым-қатынастарды реттеу сынды жоғары жанашырлық әрі кәсіби ұстаным дәрежесі тұрғысынан ауыл мектебінің мамандары бір саты жоғары тұрды. Ал қала мектебінің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары құжаттармен жұмыс, түзету-дамыту әдістерін жан-жақты меңгеру, өзара әрекеттестік сынды сапалар басымдығымен ерекшеленді. Мониторинг барысында білім беру ұйымдарының психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жіті назар аударуы тиіс мәселе де анықталды; ол – ЕББҚ оқушыны дамытудың жеке бағдарламасын жасаудың әлсіздігі. Осы орайда, эксперимент алаңдарына, инклюзивті сынып жетекшілерінің басқа мамандармен өзара бірлестікте жұмыс жасау стратегиялары бойынша нақты ұсыныстар және әдістемелік нұсқаулықтар ұсынылды.

Зерттеудің екінші кезеңінде ЕББҚ оқушылардың әлеуметтік-когнитивті дағдыларының дамуы зерттелді. Эксперимент алаңдарында мектеп психологтары 20 (12/8) баламен оқу қиындықтарын еңсеру, мінез-құлықтық және ортамен қатынасты реттеуге байланысты диагностикалар мен нейропсихологиялық тренингтер, өзара әрекеттестікті жақсартуға бағдарланған жеке және топтық тренингтер жүргізді. Эксперименттік жұмыстардың тиімділігі келесі көрсеткіштерден білінеді: ЕББҚ оқушылардың зейінділік деңгейі 2,0 пайызға, логикалық дамуы 12 пайызға, ырықтық саланың 6,0 пайызға және заңдылықтарды ұғыну дәрежелерінің 2,0 пайызға артқан. Сынақтардың нәтижелері ЕББҚ балалардың қалыпты ортаға жылдам әрі жеңіл қосылуы үшін, психологиялық сүйемелдеу үрдісіне жаңа мазмұн беріп, инновациялық әдістермен толықтыру қажеттілігін анықтады.

Эксперимент аясында инклюзивті сынып педагогтарын кәсіби күюден сақтандыру мақсатында, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарына, сондай-ақ ЕББҚ оқушылардың ата-аналарына да психологиялық сүйемелдеу іс-шаралары жүргізілді. Олардың нәтижелілігі рефлексия және кері байланыс арқылы бағаланды.

Зерттеу білім беру ұйымдарында ЕББҚ оқушыларға бағдарланған арнайы жағдай ахуалына мониторинг жасау аясында, олардың қалыпты үрдіске жылдам әрі оңтайлы қосылуларының алғышарты болып табылатын әлеуметтік-когнитивті дағдыларды дамыту, сондай-ақ психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің тиімділігін арттыру бойынша нақты мәселелер мен оларды шешу жолдарын ұсынды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларын бекіту туралы: ҚР БжҒМ 12.01.2022ж., № 6 бұйрығы (ҚР Әділет министрлігінде тіркелуі 18.01.2022ж., № 26513). – Астана, 2022.
2. Елисева И.Г., Ерсарина А.К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: методические рекомендации. – Алматы: ННПЦ КП, 2019. – 118с.
3. Толстошина В.М. Анализ понятия «психологическое сопровождение» в российской литературе // Психологические подходы к изучению личности в системе «человек – общество»: международный сборник научных статей. – София: Свети Николе, 2018. Стр. 165-169.
4. Гайдарова Е.И., Кузьмичева Т.В. Особенности психолого-педагогического сопровождения инклюзивного образования в дошкольных образовательных организациях // Инновационные научные исследования. – М., 2021. № 4-2 (6). Стр. 112-118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4782038>
5. Горшкова Е.В. Психолого-педагогическое сопровождение учащихся с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзии // Международный научный вестник. – 2016. – № 5-3. URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=15950> (дата обращения: 20.11.2023).
6. Психологическое сопровождение детей с особыми потребностями: учебное пособие / Н.В. Басалаева, Т.В. Казакова, Ж.А. Левшунова; под ред. Ж.А. Левшуновой. – Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2020. – 77 с.

7. Феталиева Л.П., Абдулатипова Э.А. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми возможностями и образовательными потребностями в инклюзивном образовании // Образование и право: Педагогические науки, №5. Москва, - 2020. Стр. 249-253.
8. Батракова, М.А. Возможности нейропсихологической коррекции в преодолении учебных трудностей у младшего подростка с синдромом дефицита внимания и гиперактивностью // Молодой ученый. 2022. № 20 (415). С. 208-210. URL <https://moluch.ru/archive/415/91672/> (дата обращения: 20.11.2023).
9. Семенович А.В. Программа коррекционной работы в школе. Психолого-педагогическое сопровождение образовательного процесса. – М.: Дрофа, 2015. 112 с. ISBN: 978-5-358-14570-2.
10. Фотекова Т.А. Динамика высших психических функций в младшем подростковом возрасте // Евразийский союз ученых. 2020. № 5. С. 10–12.
11. Цветков А.В. Методы нейропсихологической коррекции синдрома дефицита внимания с гиперактивностью // Московский психолого-социальный институт. 2010. № 4. С. 33–40.
12. Обидина О.К. Методы нейропсихологической диагностики. Учебно-методическое пособие. – Бишкек: Кыргызско-русский славянский университет, 2017. – 114 с.

References

1. Order of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated 12.01.2022, № 6. «On approval of the Rules of psychological and pedagogical support in educational organizations» (registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan dated 18.01.2022, No. 26513). - Astana, 2022.
2. Yeliseeva I.G., Ersarina A.K. Psychological and pedagogical accompaniment of children with special educational needs in the public school: methodological recommendations. – Almaty: NNPC CP, 2019. –118 P.
3. Tolstosheinv V.M. Analysis of the understanding of "Psychological enhancement" in Russian literary / Psychological approaches to personality image in the system of "people - society": international accumulation of scholarly articles. – Sofia: Sveti Nicole, 2018. pp. 165-169.
4. Gaidarova E.I., Kuzmicheva T.V. Speciality of psychological and pedagogical support of inclusive education in preschool educational organizations / Innovative research. - M., 2021. № 4-2 (6). pp. 112-118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4782038>
5. Gorshkova E.V. Psikhologo-pedagogicheskoe soprovozhdeniye uchashchikh s osobennymi obrazovatel'nymi nezhnosti v usloviyakh inclusionii [Psychological and pedagogical support of students with special educational needs in the conditions of inclusion]. – 2016. – № 5-3. <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=15950>
6. Basalaeva N.V., Kazakova T.V., Levshunova Zh.A.; edited by Zh.A. Levshunova. Krasnoyarsk: Sib. Feder. University, 2020. - 77 P.
7. Fetaliyeva L.P., Abdulatipova E.A. Psikhologo-pedagogicheskoe soprovozhdeniye detey s osobennymi vozmozhnosti i obrazovatel'nymi potrebnosti inkluzivnogo obrazovaniya [Psychological and pedagogical support of children with special opportunities and educational needs in inclusive education]. Moscow, - 2020. Page. 249-253.
8. Batrakova, M.A. Vozmozhnosti neiropsikhologicheskoy korrektsii v preodolenii uchebnykh trudnosti u mladshogo podrostka s syndrom defitsita vnimaniya i hyperaktivnosti [Possibilities of neuropsychological correction in overcoming educational difficulties in a younger teenager with a syndrome of attention deficit and hyperactivity]. 2022. № 20 (415). pp. 208-210. <https://moluch.ru/archive/415/91672/>
9. Semenovich A.V. Programma korrektsionnoy raboty v shkole [Correctional work program at school]. Psychological and pedagogical support of the educational process. Moscow, Drofa Publ., 2015. 112 p. ISBN: 978-5-358-14570-2.
10. Fotekova T.A. Dinamika vysshekh psikhicheskikh funktsii v mladnom podrostkovom vozraste [Dynamics of higher mental functions in younger adolescence]. 2020. № 5. pp. 10–12.
11. Tsvetkov A.V. Metody neiropsikhologicheskoy korrektsii sindroma vneseniya s hyperaktivnosti [Methods of neuropsychological correction of attention deficit syndrome with hyperactivity]. 2010. № 4. pp. 33-40.
12. Obidina O.K. Metody neiropsikhologicheskoy diagnostiki [Methods of neuropsychological diagnosis]. Teaching aid. Bishkek: Kyrgyz-Russian Slavic University, 2017. 114 P.